

УДК 37.091.4Макаренко:364.692:615.2:615.015.6

Г. Д. Золотова

ЗНАЧЕННЯ СПАДЩИНИ А. С. МАКАРЕНКА ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ

Важко переоцінити значення спадщини видатного вітчизняного педагога А. С. Макаренка для педагогічної науки. Проблеми, які висвітлені в його творах, і сьогодні залишаються актуальними, зокрема, для соціально-педагогічної теорії та практики. І однією з таких проблем є проблема адиктивної поведінки дітей. Сьогодні стрімко зростають рівні вживання психоактивних речовин, усе активніше до цього долучаються діти, відсутні традиції формування здорового способу життя. Посилюється вплив кримінальної і наркоманійної субкультури, що пропагує «престижність» та доступність вживання ПАР, при недостатній різноманітності альтернативних позитивних форм організації вільного часу. Знову постає проблема залучення дітей до азартних ігор, які стали ще більш різноманітними, до них додалися комп'ютерні ігри та ігрові автомати. Необхідність вирішення цих питань, їх попередження знову і знову змусюють звертатися нас до досвіду подолання цих проблем у спадщині А. С. Макаренка.

Проблеми профілактики адиктивної поведінки дітей розглядають у своїх дослідженнях В. Бітенський, В. Херсонський, Б. Братусь, П. Сідоров, І. П'ятницька, Д. Колесов, С. Сібіряков, В. Оржеховська, О. Удалова, О. Пилипенко, Н. Максимова, С. Толстоухова, А. Бойко, І. Шишова, О. Тютюнник, Т. Мартинюк, О. Мурашкевич та інші.

Мета статті – розкрити значення спадщини А. С. Макаренка для профілактики адиктивної поведінки дітей.

На сьогоднішній момент усі ПАР класифіковані за міжнародними стандартами ВООЗ. До того ж усе частіше зустрічається термін «адиктивні речовини». Оскільки ми зустріли визначення даного поняття, згідно якого під адиктивною речовиною розуміється будь-яка наркотична або психотропна речовина, якісною характеристикою якої є спроможність викликати залежність у разі її споживання, – дозволимо собі зробити уточнення, що мова не завжди йде про стадію залежності, відносно профілактичної роботи з дітьми ми частіше говоримо про стадію зловживання, яка передуює залежності. Тому пропонуємо вживати цей термін у наступному значенні. Адиктивні речовини – це природні та синтетичні речовини, вживання яких формує адиктивну поведінку (а не обов'язково – залежність). Якщо вживання речовини дитиною є зловживанням – то це адиктивна речовина. У даному випадку між поняттями психоактивні речовини і адиктивні речовини ми ставимо знак рівності, мова йде про одні й ті ж речовини, тому терміни можна вживати як синоніми [3].

У розумінні формування адиктивної поведінки важливим є поняття наростаючої толерантності. Наростаюча толерантність – це звикання до наркотичних речовин, поява адаптації, що проявляється у зменшенні ефекту ейфорії від попередніх доз і необхідності постійного їх збільшення. При цьому збільшується і разова, і добова дози, і регулярність прийому. Це може привести до передозування і смерті.

Серед останніх причин розповсюдження адиктивної поведінки потрібно назвати зростання обсягів ринку наркотичних речовин, надзвичайний асортимент алкогольних та тютюнових виробів, полінаркоманію, фемінізацію, відродження зв'язку молодіжної субкультури з уживанням наркотиків (наприклад, психоделічна музика, рейв-музика стійко асоціюється з екстазі).

До того ж дослідження показали, що поєднання факторів ризику має ефект геометричної прогресії, тобто, при наявності двох факторів ризику небезпека вживання ПАР зростає у чотири рази.

Не останню роль у розповсюдженні вживання ПАР відіграють особливості когнітивної сфери міжособистісного сприйняття підлітків-лідерів із адиктивною поведінкою. Такі лідери своєю поведінкою формують позитивне ставлення до тютюну, алкоголю, наркотиків, розповсюджують адиктивний спосіб життя.

Дослідники виділяють декілька моделей адиктивної поведінки.

1. Заспокійлива модель. У даному випадку вживання ПАР спрямоване на зняття напруги, досягнення душевного спокою, розслаблення, заспокоєння, відхід від проблем. Також мова йде про зняття підліткової підвищеної тривожності, апатії, депресії, тиску психологічних комплексів.

2. Комунікативна модель. Вона формується внаслідок наявності ускладнень дитини у спілкуванні з іншими. Вживання ПАР у такому випадку полегшує спілкування, дозволяє подолати сором'язливість, замкненість, проблеми спілкування з особами протилежної статі. З'являється впевненість у собі, віра у свої можливості.

3. Активуюча модель. За даною моделлю ПАР приймають для підйому життєвих сил, бадьорості, стимулювання активності, підвищення самооцінки. Як правило це діти, які не впевнені у своїх можливостях, вони намагаються досягти сміливості і розкутості.

4. Гедоністична модель. Вживання ПАР може відбуватися і для отримання задоволення, досягнення ефекту ейфорії. У разі вживання наркотиків мова йде і про бачення галюцинацій із нереальними фантастичними образами зі змінами відчуття простору і часу.

5. Конформна модель. Вона відображає намагання підлітків бути прийнятими у групі ровесників, що вимагає наслідування їм. Якщо у даній групі прийнято вживати ПАР – намагання завоювати авторитет лідера приведе до некритичного відношення пропозиції ПАР, навіть, скоріше до повного їх прийняття.

6. Маніпулятивна модель. Дана модель використовується для експлуатації іншими, для зміни ситуації на власну користь. Тобто, стати лідером у колективі або викликати захоплення такі діти намагаються за допомогою епатажного вживання ПАР.

7. Компенсаторна модель. Дана модель розуміється як потяг до ПАР внаслідок необхідності компенсувати неповноцінність особистості дисгармоню характеру.

Для розуміння сутності адиктивної поведінки важливо брати до уваги, що ці моделі взаємопов'язані і можуть проявлятися разом.

Для полегшення соціально-педагогічної роботи з дітьми учені пропонують звернутися до теорії потреб і на цій основі типологізувати адиктивних дітей. Перша група характеризується наявністю примітивних потреб та деформованих оцінок. Такі діти є агресивними, збудливими, розлюченими, цинічними, егоїстичними, в них не розвинуті почуття провини і відповідальності за свої вчинки. Вживання ПАР є характерною рисою даної категорії, вони вживають все, що можуть дістати, найчастіше – препарати побутової хімії у вигляді вдихання випарів.

Другу групу представляють також діти із деформованими потребами, головна відмінність яких – наслідування лідера адиктивної спрямованості. Вони демонструють комплекс аморальних потреб і поглядів, імпульсивні, невживчиві, прагнуть притіснити слабких, намагаються у будь-який спосіб завоювати довіру лідера. Здатні насильно привертати до вживання ПАР тих дітей, хто до цього не прагне, вбачають у цьому прояв мужності. Спектр ПАР, які вони вживають, теж дуже широкий.

Третя група характеризується наявністю конфлікту між позитивними і негативними потребами та інтересами. Вони усвідомлюють шкоду вживання ПАР, але ці погляди не стали переконаннями. Намагання виглядати краще, ніж вони є, не дозволяють протистояти пропозиції ПАР.

Четверта група представляє собою дітей зі слабо деформованими потребами. Їх відрізняє нестійкість, легковажність, відсутність віри у власні сили, здатність до фантазування. Згадані риси сприяють тому, що найбільш часто вживані ПАР – психостимулятори.

До п'ятої групи входять діти, які випадково залучилися до вживання ПАР. Вони знають, що це шкідливо, тому старанно приховують факт уживання. Безвольність, конформність, страх викриття заважають їм протистояти пропозиції вживання ПАР [5].

Д. Колесов продовжує розмову про потреби і в їх розвитку виділяє три стадії. На першій триває замкнення циклу потреб, виникають перші ознаки задоволення від уживання ПАР. Це ще не означає, що потреба сформувалася, спочатку такий цикл є нестійким і сам стан потреби виникає лише на момент сприйняття предмету потреби (тютюну, алкоголю, наркотиків або людини, що їх уживає).

Друга стадія – це закріплення потреби. Вона починає виникати самостійно без впливу зовнішніх факторів. Індивід ще може себе певною мірою стримувати, наприклад вживати ПАР тільки ввечері, при цьому зберігаються всі інші потреби.

Третя стадія характеризується зростанням ролі нової потреби в мотиваційному полі, її виходом на перший план. Поступово вона починає домінувати незалежно від ситуації, підкоряє собі всі інші потреби, її постійно потрібно задовольняти. Людина повсякчасно відчуває потребу у ПАР, її взаємодія з оточуючим світом зводиться до добування тютюну, алкоголю або наркотиків. Ця стадія співпадає зі стадією фізичної залежності від ПАР.

Наступним розмежуванням адиктивної поведінки на стадії є виділення стадій за критерієм можливості встановити контроль над уживанням психоактивних речовин або припинити його. Так, виділяють шість послідовних стадій: невживання; помірне, непроблематичне вживання; понадмірне непроблематичне вживання; понадмірне вживання, яке приводить до незначних проблем; понадмірне вживання, яке приводить до серйозних проблем; залежне вживання, яке приводить до проблем життєдіяльності. Проблемним уживання вважається тоді, коли виникають соціальні проблеми або проблеми зі здоров'ям. Характер втручання і допомоги у даному випадку визначаються стадією, на якій дитина знаходиться і специфікою ПАР, яку вона вживає [6].

Виділяють також наступну послідовність адиктивної поведінки: формування соціальної залежності – внутрішньої готовності почати прийом ПАР внаслідок того, що дитина опинилася в середовищі тих, вживає або є залежним. При цьому вона приймає стиль поведінки, ставлення до ПАР і зовнішні атрибути групи. Далі – групова психічна залежність – виникнення потреби у вживанні ПАР у певній компанії. Наступна – індивідуальна психологічна залежність, яка супроводжується необхідністю збільшувати дозу і вживати ПАР уже на самоті; і фізична залежність, яка характеризується формуванням абстинентного синдрому [4, с. 18 – 19].

Інші автори виділяють майже ті ж самі стадії з дещо зміненим значенням (яке не вступає у протиріччя з попереднім): соціальне вживання; вживання, що увійшло у звичку; надмірне вживання; хвороблива пристрасть [1, с. 235].

Таким чином, надзвичайно гостро сьогодні стоїть проблема адиктивної поведінки дітей. Серед загальних причин розповсюдження хімічних адикцій – зростання обсягів ринку наркотичних речовин, надзвичайний асортимент алкогольних та тютюнових виробів, полінаркоманія, фемінізація, відродження зв'язку молодіжної субкультури з уживанням наркотиків. Виділяють такі моделі хімічної адиктивної поведінки як заспокійлива, активуюча, гедоністична, конформна, маніпулятивна, компенсаторна моделі. Типологізація адиктивних дітей виділяється за наявністю потреб та характеру оцінок.

Виділені стадії формування адиктивних потреб: перша стадія – замкнення циклу потреб, ознаки задоволення від прийому ПАР; друга стадія – це закріплення потреби; третя – зростання ролі нової потреби в мотиваційному полі, її вихід на перший план. Загальна послідовність адиктивної поведінки представляє собою формування соціальної залежності – внутрішньої готовності почати прийом; групової психічної залежності – виникненні потреби у вживанні ПАР у певній компанії; індивідуальної психологічної залежності, яка супроводжується необхідністю збільшувати дозу і вживати ПАР на самоті; фізичної залежності, яка характеризується формуванням абстинентного синдрому.

Перспективи подальшої розробки проблеми полягають у більш глибокому вивченні сутності адиктивної поведінки дітей та розробці форм і методів їх профілактики.

Список використаної літератури

1. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика) : Підручник / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. – К. : Каравела, 2009. – 368 с. **2. Макаренко А. С.** Воспитание гражданина : [сборник] / А. С. Макаренко ; сост. Р. М. Бескина, М. Д. Виноградова. – М. : Просвещение, 1988. – 304 с. **3. Профілактика** поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посібник / [під ред. В. В. Бурлаки]. – К. : Герб, 2008. – 224 с. **4. Родионов А. В.** Подросток и наркотики. Выявление факторов зависимости от психоактивных веществ в работе с несовершеннолетними / А. В. Родионов, В. А. Родионов. – Ярославль : Академия развития, 2004. – 192 с. **5. Рущенко И. П.** Первичная профилактика наркомании в Украине : обзор опыта и постановка проблемы / И. П. Рущенко, В. Н. Кузьминов // Профилактика наркомании : организационные и методические аспекты / [сост. И. П. Рущенко]. – Харьков : Финарт, 2002. – С. 73–83. – (Итоговые материалы международного проекта). **6. Шабалина В. В.** Зависимое поведение школьников / Валентина Валерьевна Шабалина. – СПб. : Медпресса, 2001. – 176 с.

Золотова Г. Д. Значення спадщини А. С. Макаренка для профілактики адиктивної поведінки дітей

Розглянуто значення спадщини А. С. Макаренка для попередження проблеми адиктивної поведінки дітей. Серед загальних причин розповсюдження хімічних адикцій – зростання обсягів ринку наркотичних речовин, надзвичайний асортимент алкогольних та тютюнових виробів, полінаркоманія, фемінізація, зв'язок молодіжної субкультури з уживанням наркотиків. Визначено такі моделі хімічної адиктивної поведінки як заспокійлива, активуюча, гедоністична, конформна, маніпулятивна, компенсаторна моделі. Виділені стадії формування адиктивних потреб: ознаки задоволення від прийому ПАР; закріплення потреби; зростання ролі потреби в мотиваційному полі.

Ключові слова: адиктивна поведінка, психоактивні речовини, адикція.

Золотова А. Д. Значение наследия А. С. Макаренко для профилактики аддиктивного поведения детей

Рассмотрено значение наследия А. С. Макаренко для предупреждения проблемы аддиктивного поведения детей. Среди общих причин распространения химических аддикций – рост объема рынка наркотических веществ, чрезвычайный ассортимент алкогольных и табачных изделий, полинаркомания, феминизация, возрождение связи молодежной субкультуры с употреблением наркотиков. Определены такие модели химического аддиктивного поведения как успокоительная, активизирующая, гедонистическая, конформная, манипулятивная, компенсаторная модели. Выделены стадии формирования аддиктивных потребностей: признаки удовольствия от приема ПАВ; закрепление потребности; рост роли потребности в мотивационном поле.

Ключевые слова: аддиктивное поведение, психоактивные вещества, аддикция.

Zolotova H. D. Significance of A. S. Makarenko's Legacy for Preventing Children's Addictive Behaviour

We consider the importance of A.S. Makarenko's legacy for preventing the problem of children's addictive behaviour. Among the common causes of the expansion of chemical addictions are: increasing of drug market volume, extremely wide range of alcohol and tobacco products, poly-drug use, feminization, reappearance of strong connection of youth subculture and drug consumption. There can be distinguished the following models of chemical addictive behaviour – sedative, activating, hedonistic, conforming, manipulating, compensatory ones. The types of addictive children are defined according to the presence of needs, such characteristics as aggression, excitability, cynicism, selfishness. We develop the following stages of forming the addictive needs: Stage 1 – closing the needs cycle, evidence of pleasantness of psychoactive substance use; Stage 2 – strengthening of the need; Stage 3 – growing of the new need importance in motivation sphere, its coming to the fore. A general sequence of addictive behaviour presences the formation of social dependence – internal willingness to start dosing; group psychological dependence – origination of the need to take psychoactive substance in a certain company; individual psychological dependence which is accompanied by the need to increase the dose and use psychoactive substance alone; physical dependence which is characterized by forming a withdrawal syndrome.

Key words: addictive behaviour, psychoactive substance, addiction.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.